

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์ การจัดเวทีถอดบทเรียน และเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นต้น วิธีดำเนินการวิจัย เริ่มจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การเก็บข้อมูลภาคสนาม ในพื้นที่อำเภอท่าอุเทนของจังหวัดนครพนม การจัดเวทีถอดบทเรียน เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เวทีเผยแพร่ผลการวิจัยสู่กลุ่มเป้าหมายและขยายผลสู่กลุ่มเป้าหมายทั่วไป และการสรุปสังเคราะห์เพื่อจัดทำรายงานการวิจัย โดยดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

1. ประชากรกลุ่มตัวอย่าง
2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล
4. การวิเคราะห์ข้อมูล

1. ประชากรกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ เกษตรกรที่ทำการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดนครพนม โดยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง จากอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ซึ่งเป็นการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของจังหวัด คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้นำเกษตรกรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง จาก 5 ตำบล ตำบลละ 1 กลุ่มของจังหวัดนครพนม รวมทั้งสิ้น 25 คน และเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรผู้รับผิดชอบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เขตอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ที่ดำเนินการวิจัย จำนวน 12 คน โดยมีหลักเกณฑ์การคัดเลือกอำเภอและกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยคัดเลือกอำเภอและกลุ่มที่มีคุณสมบัติครบทั้ง 3 ข้อ ดังนี้

1.1 เป็นอำเภอที่เป็นแหล่งที่ทำการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของจังหวัดในรูปแบบไร่นาสวนผสม เกษตรผสมผสานและทฤษฎีใหม่

1.2 เป็นอำเภอที่มีการรวมกลุ่มของเกษตรกรที่ทำการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ตามหลักการส่งเสริมการเกษตรและมีการตั้งกลุ่มเกษตรกรตัวอย่างขึ้น เช่น กลุ่มการเกษตรไร่นาสวนผสม กลุ่มเกษตรผสมผสาน และการเกษตรทฤษฎีใหม่

1.3 กลุ่มส่งเสริมการจัดไร่นาสวนผสม กลุ่มการเกษตรผสมผสาน และการเกษตรทฤษฎีใหม่ ในอำเภอนั้นต้องมีคณะกรรมการหรือสมาชิกที่มีคุณสมบัติต่อไปนี้

1.3.1 เกษตรกรผู้ประกอบอาชีพการเกษตรด้านการเกษตรผสมผสาน การเกษตรไร่นาสวนผสมและการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

1.3.2 เกษตรกรต้องมีประสบการณ์เกี่ยวกับการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงอย่างน้อย 1 ปี

1.3.3 เป็นเกษตรกรตัวอย่างที่ได้รับการยอมรับจากประชาชนในหมู่บ้าน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นแบบสัมภาษณ์และแบบสังเกตที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเอง โดยอาศัยกระบวนการที่กำหนดประเด็นเนื้อหาจากประเด็นปัญหา วัตถุประสงค์ และกรอบแนวคิดในการวิจัย ประกอบด้วย

2.1 แบบสัมภาษณ์การสนทนากลุ่ม สำหรับผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) โดยผู้วิจัยจัดทำขึ้น มีเนื้อหาครอบคลุมประเด็นต่อไปนี้

2.1.1 ข้อมูลทั่วไปสอบถามเกี่ยวกับกิจกรรมการเกษตรที่ดำเนินการอยู่ในพื้นที่อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

2.1.2 ปัจจัยภายในของเกษตรกรที่มีผลกระทบต่อการตัดสินใจเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ ตำแหน่งทางสังคม เจตคติ การศึกษา และการเปิดรับข้อมูลข่าวสารของเกษตรกรในเขตพื้นที่อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

2.1.3 ปัจจัยภายนอกที่มีผลกระทบต่อส่งเสริมการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐ การสนับสนุนของรัฐ การสนับสนุนของผู้นำชุมชน และเครือข่ายการเรียนรู้การทำการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

2.1.4 เกษตรกรได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง โดยการจัดให้เกษตรกรได้มีการฝึกอบรมด้านการเกษตร การศึกษาดูงาน การจัดทำแปลงตัวอย่าง แปลงสาธิตและการเป็นวิทยากร เกษตรกรได้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน และมีการประชุมสัมมนา โดยแบ่งระดับการมีส่วนร่วมเป็น 5 ระดับ ได้แก่ ร่วมรับรู้ ร่วมคิด (ตัดสินใจวางแผน) ร่วมปฏิบัติ (ใช้แรงงาน) ร่วมรับประโยชน์ และร่วมประเมินผลในกิจกรรมทางการเกษตร

2.1.5 สาเหตุที่เกษตรกรเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมกิจกรรม

2.1.6 ข้อเสนอแนะในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้

2.2 แบบสัมภาษณ์สำหรับเจ้าหน้าที่ภาครัฐ สัมภาษณ์ประเด็นเนื้อหาต่อไปนี้

2.2.1 ข้อมูลทั่วไปของเจ้าหน้าที่ ได้แก่ ชื่อ ตำแหน่ง สังกัด ประสบการณ์การทำงาน เจตคติต่อการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

2.2.2 ความเข้าใจหลักการและยุทธศาสตร์การส่งเสริมการเกษตรตามแนว
เศรษฐกิจพอเพียง

2.2.3 การสนับสนุนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ด้านการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจ
พอเพียง

2.2.4 การสร้างโอกาสของการมีส่วนร่วมให้กับเกษตรกร

2.2.5 ปัญหาอุปสรรคที่พบจากการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ รวมทั้งสาเหตุ

2.2.6 ข้อเสนอแนะ

2.3 แบบสังเกต สำหรับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรระดับอำเภอที่ปฏิบัติงานในพื้นที่อำเภอ
ท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ที่ดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ เป็นแบบสังเกตที่มีประเด็นที่เกี่ยวกับวิถี
ชีวิตของชุมชนและภาพรวมของอำเภอ ดังต่อไปนี้

2.3.1 ภาพรวมของเกษตรกรในอำเภอที่มีอาชีพทำการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจ
พอเพียงในอำเภوتاอุเทน จังหวัดนครพนม

2.3.2 ค่านิยมในการดำรงชีวิตของเกษตรกรในอำเภอ

2.3.3 กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ในด้าน
การผลิต และการจำหน่าย

2.3.4 เกษตรกรมีความพึงพอใจในการเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ด้านการทำ
การเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

2.3.5 คุณสมบัติของเกษตรกรที่เข้าร่วมกิจกรรมด้านการทำการเกษตรตามแนว
เศรษฐกิจพอเพียง

2.3.6 ความสนใจของเกษตรกรในการเปิดรับข้อมูลข่าวสาร และการสื่อสารภายใน
ชุมชน

2.3.7 การรวมกลุ่มของเกษตรกรในชุมชนทำการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง
แบบสัมพันธและแบบสังเกต ได้มีการตรวจสอบประเด็นการสัมพันธแบบสนทนากลุ่ม
และแบบเจาะลึก ได้มีผู้เชี่ยวชาญด้านการส่งเสริมการจัดไร่นาสวนผสม การเกษตรผสมผสานและ
การเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง การวิจัยด้านการส่งเสริมการเกษตรในด้านการ
ทำงานร่วมกับชุมชน การวางแผนปฏิบัติงาน การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชนด้านการเกษตรตาม
แนวเศรษฐกิจพอเพียง

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 การศึกษาจากเอกสารข้อมูลพื้นฐานของอำเภอที่ได้รับคัดเลือกเป็นพื้นที่ของการวิจัย ได้แก่ แผนที่อำเภอ ข้อมูลพื้นฐานประจำอำเภอ ข้อมูลการทำเกษตรพื้นฐานของอำเภอ เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐานของอำเภอที่ดำเนินการด้านการเกษตรอยู่ในพื้นที่อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ไปจัดทำเป็นประเด็นเพื่อทำการสัมภาษณ์ข้อมูลเพิ่มเติมจากผู้ให้ข้อมูลหลักและผู้ให้ข้อมูลทั่วไป

การเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้เวลาศึกษาสภาพพื้นที่ สังเกตและสัมภาษณ์ประมาณ 3 เดือน ในขอบเขตพื้นที่วิจัย ซึ่งเป็นแหล่งส่งเสริมการจัดไร่นาสวนผสม กลุ่มการเกษตรผสมผสาน และการเกษตรทฤษฎีใหม่ ที่เป็นสมาชิก หรือกรรมการกลุ่มที่มีคุณสมบัติตามเกณฑ์ของผู้ให้ข้อมูล โดยได้มีการสุ่มกลุ่มของเกษตรกรด้านการจัดไร่นาสวนผสม กลุ่มการเกษตรผสมผสาน และการเกษตรทฤษฎีใหม่ ในพื้นที่อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

3.2 การสัมภาษณ์แบบสนทนากลุ่ม โดยผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์แล้วจดบันทึกเป็นรายกลุ่ม สำหรับเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยมีการสุ่มเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก จากการใช้ประสบการณ์ และความเป็นผู้นำในด้านการทำการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

3.3 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกสำหรับเจ้าหน้าที่ โดยได้สุ่มเลือกเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบในด้านการจัดไร่นาสวนผสม การเกษตรผสมผสาน และการเกษตรทฤษฎีใหม่ ในพื้นที่อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เพื่อการดำเนินการวิจัย

3.4 การสังเกต ผู้วิจัยได้ร่วมสนทนากับเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบงานด้านการส่งเสริมการเกษตร การจัดไร่นาสวนผสม การเกษตรผสมผสาน และการเกษตรทฤษฎีใหม่ และการส่งเสริมการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ผู้วิจัยได้มีการสังเกตสภาพพื้นที่การเกษตรในอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม โดยใช้แบบสังเกตเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา

- การใช้แนวคิดทฤษฎีและการสร้างกรอบแนวคิด สำหรับการวิเคราะห์
- การตรวจสอบข้อมูล
- การจดบันทึกและทำดัชนีข้อมูล
- การสร้างบทสรุปและตรวจสอบบทสรุปของการวิจัย

การใช้แนวคิดและทฤษฎีสำหรับการวิเคราะห์การสร้างกรอบแนวความคิดสำหรับการวิเคราะห์งานวิจัยครั้งนี้ใช้แนวคิดด้านการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เป็นแนวคิดตามหลักการเรียนรู้ที่ว่า การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมบุคคล อันเป็นผลมาจากประสบการณ์ พฤติกรรมดังกล่าวมี 3 ด้าน ได้แก่ ความคิด ทักษะ และความรู้สึก ซึ่งเป็นทฤษฎีสนามความรู้ (Cognitive filed

Theory) ได้อธิบายว่า พฤติกรรมของมนุษย์เป็นผลจากความต้องการภายในและสิ่งแวดล้อม ซึ่งก่อให้เกิดกระบวนการคิด ดังรายละเอียดที่ปรากฏอยู่ในภาพประกอบที่ 1 ที่แสดงถึงกรอบแนวคิดในการวิจัยไว้ในบทที่ 1 แล้วนั้น

กรอบแนวคิดดังกล่าว เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์พฤติกรรมการมีส่วนร่วมของเกษตรกร ในกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในการดำรงชีวิตและการประกอบการ อาชีพการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีปัจจัยทางสังคมในด้านต่างๆ ทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกของเกษตรกร ที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการเรียนรู้ด้านการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง โดยการนำแนวคิดมาสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย 3 ขั้นตอน ดังนี้

- ก่อนการเก็บรวบรวมข้อมูล
- ระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูล
- การวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปข้อมูล

4.2 การตรวจสอบข้อมูล

หาข้อมูลที่เกี่ยวข้องได้และมีคุณภาพ โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มเกษตรกรที่ทำการเกษตรด้านการจัดไร่นาสวนผสม การเกษตรผสมผสาน และการเกษตรทฤษฎีใหม่ จากเกษตรกรทั่วไป และเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจากสำนักงานการเกษตรอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม จากนั้นคณะผู้วิจัยจะได้ตรวจสอบคุณภาพและความครบถ้วนของข้อมูล ได้แก่ ข้อมูลที่เป็นข้อคิดและข้อมูลที่เป็นรายละเอียดเหตุการณ์ของผู้ให้ข้อมูลหลัก

4.3 การจัดบันทึกและทำดัชนีข้อมูล

การจัดบันทึกแยกข้อมูลได้ 2 ส่วน ได้แก่

4.3.1 ข้อมูลความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูลและสภาพแวดล้อม

4.3.2 ข้อมูลที่เป็นคำบอกเล่าเหตุการณ์ สภาพข้อเท็จจริงของผู้ให้ข้อมูลและข้อมูลจากการสังเกต

ดัชนีข้อมูลในการวิเคราะห์ ผู้วิจัยได้ทำดัชนีข้อมูลเป็น 3 ชนิด ได้แก่

1. ดัชนีบรรยาย เช่น “จัดไร่นา” “เกษตรผสมผสาน” “ทฤษฎีใหม่” “ไร่นาสวนผสม” “สวนผสม” “ฟาร์ม” “สวน” อยู่ในหมวดเดียวกัน คือ การเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น
2. ดัชนีตีความ เช่น “การทำไร่นาสวนผสม” “การทำเกษตรพอเพียง” “การทำผักปลอดสาร” “การทำเกษตรท่องเที่ยว” “การทำปุ๋ยสกัดชีวภาพ” “ผลิตข้าวอินทรีย์” อยู่ในหมวดเดียวกัน คือ กิจกรรมภายใต้การทำเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น
3. ดัชนีอธิบาย เช่น “การทำปุ๋ยสกัดชีวภาพเพื่อลดต้นทุนการผลิตและปรับปรุงสิ่งแวดล้อม” เป็นความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง

4.4 การสร้างบทสรุปและการพิสูจน์บทสรุป

การสร้างบทสรุป เป็นการนำข้อสรุปย่อยที่ทำไว้มาประมวลเข้าด้วยกันดังนี้

4.4.1 จัดกลุ่มข้อสรุปย่อยเข้าด้วยกันตามดัชนีที่ทำไว้

4.4.2 เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อสรุปย่อย 2 ข้อเข้าด้วยกัน

4.4.3 พิจารณาเชื่อมโยงข้อสรุปย่อย จัดระดับของข้อสรุปจนได้บทสรุปย่อยของกลุ่ม และใช้ดัชนีบ่งชี้เชื่อมโยงหาคำตอบของประเด็นปัญหาแต่ละข้อ ดังนี้

4.4.3.1 เกษตรกรมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้การเกษตรตามแนว

เศรษฐกิจพอเพียงในกิจกรรมโคบ้าง

ตารางที่ 2 กิจกรรมที่คาดว่าจะเป็นการกำหนดจากกรอบแนวคิดและกำหนดการวัดโดยใช้ดัชนีบ่งชี้

สิ่งที่คาดว่าจะจะเป็น	ดัชนีบ่งชี้
เกษตรกรควรมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่อไปนี้	การมีส่วนร่วมในระดับแรกคือร่วมรับรู้
1) การฝึกอบรม	1) การรับทราบและเข้าร่วมฝึกอบรม
2) การดูงาน	2) การรับทราบและเข้าร่วมดูงาน
3) การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร	3) การรับทราบและเข้าร่วมแลกเปลี่ยน
4) การประชุมสัมมนา	4) การรับทราบและเข้าร่วมสัมมนา
5) การทำแปลงสาธิต	5) การรับทราบและมีโอกาสจะได้ทำแปลงสาธิต

เหตุที่กำหนดดัชนีบ่งชี้ในระดับเริ่มต้นของการมีส่วนร่วม คือ การรับทราบและเข้าร่วม เพราะต้องการทราบว่ารัฐหรือหน่วยงานอื่นๆ ได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้ประเภทโคบ้าง และจะมีการศึกษาระดับการมีส่วนร่วมทุกขั้นตอนในประเด็นปัญหาต่อไป

4.4.3.2 ระดับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในกิจกรรมการเรียนรู้การเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงที่เจ้าหน้าที่ของรัฐและหน่วยงานที่ไม่ใช่ภาครัฐจัดขึ้นเป็นอย่างไร

ตารางที่ 3 สิ่งทีคาดว่าจะเป็นการกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยและกำหนดการวัด โดยใช้ดัชนีบ่งชี้

สิ่งที่คาดว่าจะเป็น	ดัชนีบ่งชี้
1) ระดับการมีส่วนร่วมรับรู้	1) การรับทราบและเข้าร่วม หรือมีโอกาจะเข้าร่วมในกิจกรรมการทำแปลงสาธิต
2) ระดับการมีส่วนร่วมคิด ตัดสินใจ	2) การมีโอกาสนำเสนอความต้องการในการฝึกอบรมดูงาน ได้แก่ หัวข้อเรื่อง สถานที่ คน กำหนดเวลา การมีส่วนร่วมกำหนดเวลา หัวข้อเรื่อง สถานที่ คน ในการประชุมสัมมนาและการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การมีส่วนร่วมคัดเลือกคนและพื้นที่ที่จะทำแปลงสาธิต
3) ระดับการมีส่วนร่วมทำ	3) การมีโอกาสร่วมทดลองและปฏิบัติ การมีโอกาสดูงานและซักถาม ปัญหา การมีส่วนร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น
4) ระดับการมีส่วนร่วมรับประโยชน์	4) การนำความรู้หรือสิ่งที่พบเห็นใหม่ๆมาทดลองหรือปรับใช้การได้รับความรู้ประสบการณ์ช่องทางตลาดข่าวสารใหม่ๆ ข้อมูลความก้าวหน้าการเกษตรตัวอย่างผู้ประสบผลสำเร็จ และการได้เรียนรู้จากแปลงสาธิต
5) ระดับการมีส่วนร่วมประเมินผล	5) การร่วมสรุปผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การนำผลการประชุมกลุ่มย่อย ไปปฏิบัติ แล้วนำผลมาสรุปร่วมกัน การเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้ผู้จัดทราบ

4.4.3.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรมีอะไรบ้าง

ตารางที่ 4 ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

สิ่งที่คาดว่าจะเป็น	ดัชนีบ่งชี้
ปัจจัยที่มีผลต่อการส่วนร่วม	1) เป็นสาเหตุที่ทำให้เกษตรกรเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้
1) ปัจจัยภายในของเกษตรกร	2) เป็นสิ่งเร้าที่ทำให้เกษตรกรที่เข้าร่วมกิจกรรมมีส่วนร่วมหรือไม่ร่วมในระดับต่างๆ ของการมีส่วนร่วม
ได้แก่ ตำแหน่งทางสังคม เจตคติ การศึกษา และ การเปิดรับข่าวสาร	3) เป็นคุณสมบัติของเกษตรกรส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมกิจกรรม
2) ปัจจัยภายนอกของเกษตรกร	4) กระบวนการการสร้างหรือทำลายโอกาสมีส่วนร่วมของเกษตรกร
ได้แก่ เจ้าหน้าที่รัฐ รัฐ สนับสนุน และผู้นำชุมชน	